

MCMXXII

VYTAUTAS MAGNUS
UNIVERSITY

TOŹSAMOŚĆ NA STYKU KULTUR⁴

TOŻSAMOŚĆ NA STYKU KULTUR

Tom 4

Uniwersytet Witolda Wielkiego
Centrum Języka Polskiego i Kultury Polskiej

TOŻSAMOŚĆ NA STYKU KULTUR

Tom 4

Redakcja naukowa
Irena Masojć i Henryka Sokołowska

Kraków 2021

dr Irena Masojć
Vytautas Magnus University
✉ <https://orcid.org/0000-0001-7492-946X>
✉ irena.masoit@vdu.lt

dr Henryka Sokołowska
Vytautas Magnus University
✉ <https://orcid.org/0000-0001-5346-988X>
✉ henrika.sokolowska@vdu.lt

© Copyright by Irena Masojć and Henryka Sokołowska, 2021

Recenzenci: dr hab. Ewa Golachowska, prof. IS PAN
dr hab. Dorota Michułka, prof. UWŕ

Opracowanie redakcyjne: Justyna Ostafin

Projekt okładki: Paweł Sepielak wg pomysłu Dalii Raicevičiūtė

ISBN 978-83-8138-622-7 (druk)
ISBN 978-83-8138-623-4 (PDF)
<https://doi.org/10.12797/9788381386234>

Wydanie publikacji dofinansował Uniwersytet Witolda Wielkiego (Litwa)

Publikacja została wydana przy wsparciu Ambasady RP w Wilnie

Ambasada
Rzeczypospolitej Polskiej
w Wilnie

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.com.pl>

*Na 60-lecie Polonistyki
o ukierunkowaniu pedagogicznym
w Wilnie*

Spis treści

Wstęp	9
I. REGION JAKO PRZESTRZEŃ STANOWIENIA TOŻSAMOŚCI	13
ZOFIA SAWANIEWSKA-MOCHOWA	
Tożsamość regionalna w dobie globalizacji (na przykładzie Kujaw)	15
MARIA KWIATKOWSKA-RATAJCZAK	
„Zakryte – odkryte”. O związkach akademickich praktyk badawczych i szkolnych doświadczeniach poznawania nie tylko lokalności	27
MARIA SIENKO	
Doświadczenia zmysłowe w formowaniu tożsamości regionalnej	43
KATARZYNA MARIA PŁAWECKA	
Pogranicze jako miejsce kulturalnego wrzenia, dialogu oraz dyskursów tożsamościowych – rozpoznanie polonisty	63
JIŘÍ MURYC	
Dwujęzyczność na Zaolziu w Republice Czeskiej – sytuacja językowa i uwarunkowania prawne	79
II. POTRZEBY EDUKACYJNE UCZNIĄ W OTOCZENIU WIELOKULTUROWYM	91
PAWEŁ SPOREK	
Uczniowie obcojęzyczni i dwujęzyczni na lekcjach języka polskiego – okiem nauczyciela i dydaktyka	93
HENRYKA SOKOŁOWSKA	
Zadania edukacji w kontekście refleksji nad tożsamością narodową uczniów szkół polskich w Wilnie	105
IRENA MASOJC	
Zróznicowanie współczesnej polszczyzny na Litwie w świadomości językowej uczniów szkół polskich	117

III. DIALOG MIĘDZYKULTUROWY W SZKOLNYCH PROPOZYCJACH
LEKTUROWYCH I INNYCH TEKSTACH KULTURY 135

ANITA GIS

Jeden język – wiele kultur. Kilka słów o wielokulturowości
i międzykulturowości na lekcjach języka polskiego
(rozpoznania i refleksje) 137

DANUTA ŁAZARSKA

Spotkania z literaturą. O dialogu międzykulturowym i kształtowaniu
tożsamości nie tylko na godzinach polskiego (na przykładzie *Eli-Saneli*
Katarzyny Pranić) 151

PIOTR KOŁODZIEJ

Filologia Brunona Schulza. O tożsamości „na styku kultur” 163

HANNA BURKHARDT

Dialog międzykulturowy na przykładzie internetowych komentarzy
językowych 185

IV. JĘZYK ZWIERCADŁEM STYKU KULTUR 197

WŁODZIMIERZ MOCH

Przeobrażenia w języku polskiej młodzieży w świetle powieści
Anny Cieplak *Ma być czysto i Lata powyżej zera* 199

AŁŁA KRAWCZUK

„Życzę zdrowia i cierpienia...” Pragmatyka życzeń i gratulacji
w polszczyźnie młodzieży polskiego pochodzenia na Ukrainie 211

LESIA KOROL

Związki zgody w polszczyźnie na Ukrainie (na materiale zebranych
wśród młodzieży szkół polskich) 231

MARIA ZIELIŃSKA

Odstępstwa od normy w tłumaczeniach z języka ukraińskiego
i rosyjskiego na polski autorstwa młodzieży wielojęzycznej na Ukrainie 239

BARBARA DWILEWICZ

O polszczyźnie gości audycji *Znamy się ze słyszenia* w polskiej rozgłośni
radiowej na Litwie 253

Noty o autorach 263

HENRYKA SOKOŁOWSKA

Vytautas Magnus University, Litwa

<https://doi.org/10.12797/9788381386234.07>

Zadania edukacji w kontekście refleksji nad tożsamością narodową uczniów szkół polskich w Wilnie

Wielokulturowość w wymiarze społecznym jest naturalną cechą obszaru Litwy południowo-wschodniej. Jest zjawiskiem determinującym wielokulturowość mieszkańców również w wymiarze indywidualnym. Myśląc więc o uczniach szkół polskich na Wileńszczyźnie, warto pamiętać, że jedną z wyrazistszych cech sylwetki typowego ucznia jest jego wielojęzyczność, a multikulturowość jest integralnym elementem doświadczenia przez niego codzienności. Taka sytuacja stawia przed edukacją, zwłaszcza edukacją polonistyczną na naszym terenie, specyficzne zadania skierowane na to, by ułatwić młodzieży odnalezienie się i pełnowymiarowe funkcjonowanie w skomplikowanych realiach zderzenia kilku kultur.

W tym kontekście międzykulturowości spróbuję rozważyć uwarunkowania, zadania i potrzeby szkolnictwa polskojęzycznego na Litwie oraz odpowiedzieć, przynajmniej częściowo, na pytanie: jakie są współcześnie zadania edukacji w zakresie przedmiotu język polski jako ojczysty w szkołach polskich na Litwie. Poszukujący właściwej odpowiedzi na to pytanie powinni przede wszystkim przyjrzeć się bliżej sylwetce typowego ucznia, poznać go i wziąć pod uwagę jego najważniejsze cechy osobowe. Jednym z wyznaczników ustalania celów szkolnej edukacji w zakresie języka polskiego, choć niewątpliwie nie jedynym, będzie poziom kompetencji językowych. Nie należy jednak wyłączyć z pola obserwacji innych istotnych elementów, jak np. stan świadomości językowej oraz poczucie tożsamości kulturowej.

Punktem wyjścia do zweryfikowania potrzeb edukacyjnych w kontekście współczesnej wielokulturowości proponuję uczynić diagnozę tożsamości narodowej młodych Polaków na Litwie uczęszczających do szkół z polskim językiem nauczania, ze

szczególnym uwzględnieniem oznak identyfikacji kulturowej oraz językowej. Poniżej przedstawię wyniki badań nad tożsamością uczniów szkół polskich w Wilnie. Być może pozwolą one na sformułowanie wniosków ważnych dla edukacji i dydaktyki polonistycznej w tych szkołach.

Pojęcie tożsamości narodowej nie jest precyzyjnie ani jednoznacznie określone. Doczekało się różnorodnych interpretacji i wyjaśnień. Nie wzbudza dyskusji typowa definicja tożsamości narodowej, która głosi, że „tożsamość narodowa to definiowanie i interpretowanie siebie w kategoriach szerszej wspólnoty, która ma cechy narodu” (Szymańska, Hess 2014, s. 32). Należałoby jednak na użytek rozważań na temat tożsamości uściślić pojęcie narodu. Stosunkowo szeroko są rozpowszechnione definicje narodu jako wspólnoty politycznej, ale obok nich współwystępują definicje skupiające się na aspektach kulturowym oraz etnicznym (Wnuk-Lipiński 2004). Takie rozróżnienie zezwala na założenie, że treści, które wypełniają zindywidualizowane poczucie tożsamości narodowej, też mogą być zróżnicowane. W przypadku uczniów polskich na Litwie te różnice są oczywiste i wyraźne. Przy czym w każdym wypadku (niezależnie od tego, czy naród rozumiany jest powszechnie jako kategoria polityczna, kulturowa, czy etniczna) jest to wspólnota „wyobrażona”. Należy mówić o poczuciu tożsamości (jako pewnym stanie świadomości), nie zaś o fakcie obiektywnym.

Odnosząc się zatem do teorii przedstawionej przez socjologa Edmunda Wnuka-Lipińskiego, przyjmujemy, że istnieją trzy odmienne rozumienia narodu, po części zachodzące na siebie: polityczne, kulturowe i etniczne.

Polityczna koncepcja narodu odnosi się w istocie do pojęcia obywatelstwa: naród tworzą równi obywatele zjednoczeni w ramach państwa. Naród w sensie politycznym nie może istnieć bez państwa. Jest więc zbiorowością ludzi zamieszkujących ściśle zdefiniowane terytorium (zwane ojczyzną), kontrolowaną przez własne struktury władzy. Przy rozumieniu narodu jako wspólnoty politycznej ważną pozycję w tej koncepcji zajmuje przywództwo narodowe oraz gospodarka narodowa (wspólnota narodowa funkcjonuje w ramach zintegrowanej ekonomii i wspólnego podziału pracy). Członkowie takiej zbiorowości cieszą się równymi prawami skodyfikowanymi w systemie prawnym i politycznym. Może łączyć ich też wspólna historia, zwłaszcza historia państwowości, myśli politycznej i ekonomicznej, a niekiedy także dziedzictwo kultury duchowej i materialnej. Odwoływanie się do historii nieraz służy jako znak utożsamiania się jednostek ze wspólnotą narodową.

Naród definiowany w kategoriach kulturowych – zgodnie z przytaczanymi rozważaniami – nie zawsze pokrywa się z narodem definiowanym politycznie. Nie potrzebuje państwa, by istnieć. Tożsamość jego członków formowana jest poprzez odwoływanie się również do historii, ale głównie w wymiarze kulturowym: do zakorzenionych w niej mitów, do wspólnego języka oraz do tzw. kanonu podstawowych

wartości narodowych, przechowywanych z pokolenia na pokolenie w zasobach kultury i tradycji. Naród rozumiany w kategoriach kulturowych nie wymaga odniesień do wspólnych instytucji politycznych czy nawet praw i obowiązków w życiu publicznym. Kultura i zawarte w niej wartości, a także pamięć historyczna są w tym przypadku znakiem formującym tożsamość osobniczą, odróżniającym „swoich” od „obcych”.

Wreszcie etniczna koncepcja narodu jest – zgodnie z wywodem E. Wnuka-Lipińskiego – odległym echem więzi plemiennych, które w przeszłości były potężnym czynnikiem formowania tożsamości osobniczej. Znakiem rozróżniania „swoich” i „obcych” jest w tym przypadku biologiczny związek, czyli urodzenie i genealogia z pewną wspólnotą przodków. W etnicznej koncepcji członkostwo we wspólnocie narodowej jest przypisane do jednostki raz na zawsze i nie podlega żadnym przeobrażeniom (zob. Wnuk-Lipiński 2004).

Mówiąc o osobowości i tożsamości uczniów szkół polskich na Litwie oraz ustalaniu ich potrzeb edukacyjnych, należałoby się zastanowić, jak ta wyżej zaprezentowana koncepcja narodu i świadomości narodowej przystaje do poczucia tożsamości narodowej młodych mieszkańców pogranicza zlokalizowanego w południowo-wschodnim obszarze Litwy. W tym kontekście chciałabym omówić cechy tożsamości uczniów szkół polskich na Litwie. W roku 2017 w dwu gimnazjach wileńskich zostały przeprowadzone pilotażowe badania kwestionariuszowe. Uczniowie (80 respondentów) w wieku 16-19 lat odpowiedzieli na pytania ankiety na temat różnych aspektów samoidentyfikacji i więzi z narodem.

W badaniach została uwzględniona zasada otwartości pytań i stopniowości poczucia przynależności grupowej, bez narzucania apriorycznej kategoryzacji (na narodowe, państwowe, regionalne, lokalne itp.), ażeby z zasady nie wykluczyć ewentualności współwystępowania tych różnych poziomów identyfikacji. Jednocześnie możliwość stopniowania tego poczucia daje szansę na odkrycie zhierarchizowanego w swoim splocie systemu wartości etnicznych, kulturowych, regionalnych i innych (por. Greń 2014, s. 14-16).

Na pytanie ankiety, jak respondenci określają swoją narodowość, większość uczniów zadeklarowała narodowość polską. Niektórzy podawali dwie narodowości: obok polskiej wskazywali dodatkowo narodowość rosyjską lub rzadziej litewską, wskazując jednakże, że do tych „dodatkowo” wymienionych narodowości poczuwają się w znacznie mniejszym stopniu niż do polskości. Zauważmy jednak, że pewna ambiwalencja, a może tendencja otwierania się na inne etniczne elementy zaczyna się u niektórych uczniów przejawiać i widoczna jest coraz wyraźniej. Na podstawie uzyskanych danych możemy sformułować wniosek, że tożsamość narodowa w rozumieniu etnicznym jest polska ze sporadycznie przejawiającymi się elementami samoidentyfikacji rosyjskiej lub litewskiej.

Inaczej, aczkolwiek również dość jednoznacznie można określić tożsamość obywatelską uczniów (czyli w odniesieniu do narodu w pojęciu politycznym). Badani uczniowie w ogromnej większości urodzili się na Litwie i są obywatelami państwa litewskiego. Zapytani, jaki kraj uważają za swoją ojczyznę, podali zróżnicowane odpowiedzi, co prawdopodobnie może być związane z różnym rozumieniem pojęcia ojczyzny. Deklaracje respondentów potwierdzają jednak tezę, że w większości młodzi Polacy, wychowankowie polskich szkół, pozostają lojalnymi obywatelami państwa litewskiego i wskazują na Litwę jako swoją ojczyznę – jednoznacznie (46 osób, tj. ponad połowa respondentów) lub jako jedną ze swoich dwu ojczyzn. Litwę i Polskę razem jako dwie ojczyzny traktuje prawie co czwarty uczeń (17 osób). Niektórzy przy tym dopisują wyjaśnienie: Litwa – Ojczyznę, Polska – Macierzą (jest to oficjalne hasło Związku Polaków na Litwie), które wskazuje na subiektywne, dwoiste rozumienie pojęcia ojczyzny. Odbija się w tej deklaracji rozróżnienie na odniesienie do koncepcji politycznej (Ojczyznę jest Litwa) i do etnicznego wymiaru tożsamości narodowej (Polska – Macierzą).

Z badań więc wynika, że tożsamość narodowa badanych uczniów szkół polskich Wilna w odniesieniu do politycznego pojęcia narodu (tj. tożsamość obywatelska) jest głównie litewska. Ilustracją takiego stwierdzenia dodatkowo mogą być odpowiedzi respondentów na inne otwarte pytania.

Jedno z pytań było sformułowane w następujący sposób: „Jakie wydarzenia historyczne są ważne dla historii Twojego narodu?” – bez sugestii, który to naród, polski czy litewski, uczeń ma uważać za swój. Większa część odpowiedzi (55%) nawiązywała do wydarzeń związanych z polityczną historią Litwy (m.in. odzyskanie niepodległości Litwy, wyjście Litwy z ZSRR, chrzest Litwy itp.). Podobna liczba odpowiedzi zawiera odwołanie się do wydarzeń i etapów wspólnej historii obojga narodów – litewskiego i polskiego (unia lubelska, unia krewska, okres Rzeczypospolitej Obojga Narodów, bitwa pod Grunwaldem itp.). Znacznie mniej odpowiedzi, bo zaledwie 18 (22,5%), wskazuje na wydarzenia z historii narodu polskiego. Z jednej strony można więc stwierdzić, że uczniowie poczuwają się do wspólnoty historycznej i politycznej z narodem litewskim. Potwierdzałyby to tezę o litewskiej tożsamości obywatelskiej. Jednakże z drugiej strony można się też zastanowić, czy nie może taki stan rzeczy wynikać z mniejszej znajomości historii Polski. W szkołach polskich na Litwie, tak jak i w całym systemie tamtejszego szkolnictwa, wiele uwagi słusznie poświęca się historii Litwy, nie ma zaś nauczania historii Polski w obrębie osobnego przedmiotu, a nakładany na szkolnych polonistów obowiązek wprowadzania uczniów w dzieje Polski pozostaje na sumieniu nauczycieli języka polskiego i nieraz jest tylko pobożnym życzeniem z racji i tak okrojonej liczby godzin lekcyjnych.

Kolejny punkt ankiety miał formę polecenia: „Wymień kilku wybitnych przedstawicieli Twojego narodu, których uważasz za bardzo ważne postacie w historii”. Tu

również w znacznej większości jako przedstawiciele swojego narodu uczniowie wymieniają litewskich działaczy społecznych i politycznych, litewskich władców oraz sporadycznie – pisarzy (łącznie 76 przykładów, wśród których najczęstsze to: Vincas Kudirka, książę Witold Wielki, książę Giedymin, Jonas Basanavičius, Algirdas Brazauskas itp.). Trochę mniej wystąpiło przykładów polskich (łącznie 55 przywołań) i są to już głównie osobowości ze świata kultury, nauki, czasem sportu (najczęściej występujące: Czesław Miłosz, Joachim Lelewel, Adam Mickiewicz, Henryk Sienkiewicz, Stanisław Moniuszko, Jan Paweł II), chociaż w niektórych przypadkach są przywołane także nazwiska działaczy społecznych i politycznych (Józef Piłsudski, Tadeusz Kościuszko, Lech Wałęsa, Lech Kaczyński). Przy odpowiedzi na omawiane pytanie po raz kolejny uwidoczniło się ambiwalentne poczucie tożsamości: w aspekcie obywatelskim jawi się ona głównie jako litewska, zaznaczona przez identyfikowanie się z życiem politycznym i społecznym Litwy, w kulturowym zaś – w większej mierze polska, o czym świadczą częstsze odniesienia do postaci ze świata kultury polskiej.

Litewskiej tożsamości politycznej nie zawsze wtóruje postawa żywego zainteresowania współczesnym życiem politycznym własnego kraju. Uczniowie, poproszeni o wskazanie najważniejszych wydarzeń politycznych kilku czy kilkunastu ostatnich lat, wymieniają jedynie sporadycznie wydarzenia związane z realiami politycznymi współczesnej Litwy (pojedynczo zostały wspomniane: wyniki wyborów na Litwie, gospodarka Litwy, wprowadzenie euro na Litwie) i jeszcze w mniejszym stopniu – w Polsce (katastrofa w Smoleńsku, wybory prezydenta). Natomiast w ogromnej części wśród odpowiedzi przeważają wydarzenia w świecie, poza Polską i Litwą – najczęściej przywoływane są wybory prezydenta w USA (wspomina o tym 35% badanych uczniów), wystąpienie Wielkiej Brytanii z Unii Europejskiej – brexit (15% odpowiedzi), akty terrorystyczne, wojny na Bliskim Wschodzie. Często respondenci zwracają uwagę na wydarzenia związane z polityką prowadzoną przez Rosję (wojna na Ukrainie, prezydencja Władimira Putina itp.), tego typu odpowiedzi stanowią 21%.

Oprócz identyfikowania się z litewską wspólnotą państwową pojawiły się też i inne postawy, które prawdopodobnie należałoby potraktować jako przejawy złożonej tożsamości kulturowej respondentów. Z całą pewnością w przypadku uczniów polskich na Litwie można mówić, że ich tożsamość kulturowa ma inną jakość niż polityczna czy etniczna. Pod względem samoidentyfikacji kulturowej w sylwetce polskiego ucznia w Wilnie przejawia się skomplikowany spłot różnych elementów.

Pewna część uczniów, mówiąc o ojczyźnie, wskazuje na Polskę. Polska jako ojczyzna jest wymieniona przez siedmioro uczniów, a przez kolejnych 17 – jako druga obok Litwy, co razem stanowi 30% odpowiedzi. To pokazuje, że uczniowie mają poczucie więzi z krajem polskim, mają też z nim dość częste kontakty. Na ogół prawie co roku wyjeżdżają do Polski, a niektórzy – nawet kilka razy w roku (tylko trzy osoby z 80 nie były nigdy w Polsce, a co 10 – była zaledwie raz lub dwa w życiu).

Na otwarte pytanie o miejscowości, do których uczniowie czują szczególne przywiązanie, podają oni miasta w Polsce (łącznie 67 odpowiedzi, najczęściej są wspomniane: Warszawa, Kraków, Trójmiasto) oraz w prawie takiej samej liczbie na Litwie (66 odpowiedzi). Co ciekawe, prawie wszystkie wskazane przez uczniów miejscowości na Litwie mieszczą się na terytorium wyznaczonym przez granice ich małej ojczyzny – Wileńszczyzny. W odpowiedziach wystąpiło głównie Wilno, a także dość często przywoływane są Troki, Soleczniki, natomiast zaledwie sporadycznie – miejscowości wypoczynkowe nad Morzem Bałtyckim: Połąga, Nida, Kłajpeda.

Poczucie przynależności i przywiązania do swojej małej ojczyzny uczniowie deklarują niejednokrotnie i w różny sposób. Odrębną grupę odpowiedzi na pytanie o ojczyznę stanowią właśnie tego typu deklaracje. Niektórzy uczniowie podają, że ich ojczyzną jest Wilno (dziewięć osób).

W aspekcie uczestnictwa w kulturze postawa identyfikowania się z regionem przejawia się jako jedna z dwu dominujących i współwystępujących. Wśród znaczących wydarzeń kulturalnych ostatnich lat (w odpowiedzi na kolejne pytanie ankiety) zostały wymienione, zdecydowanie najczęściej, wydarzenia z życia kulturalnego regionu, przeważnie związane z polskim życiem kulturalnym na Wileńszczyźnie (Kongres Miłosierdzia w Wilnie, odsłonięcie schodów Miłosza w Wilnie, jarmark kaziukowy w Wilnie, koncert charytatywny na rzecz hospicjum w Wilnie, inne wydarzenia polskie w Wilnie – łącznie 24 odpowiedzi). Dość często są podawane wydarzenia ogólnopolskiego życia kulturalnego (18 przykładów). Wśród nich typowe to: Światowe Dni Młodzieży w Polsce, śmierć Andrzeja Wajdy, premiera filmu *Wołyń*, Rok Tadeusza Kościuszki itp., inne odpowiedzi występują sporadycznie. Z wydarzeń litewskich są wyróżnione tylko trzy: zakończenie budowy Centrum Sztuki Współczesnej w Wilnie, odnalezienie w Niemczech Aktu Niepodległości Litwy z 1918 roku oraz mistrzostwa w koszykówce 2011 na Litwie.

W znacznym stopniu uczniowie wileńscy wyrażają swoje przywiązanie do regionu Wileńszczyzny jako terytorium, gdzie mieszkają Polacy i gdzie się wytworzyła osobliwa lokalna, regionalna kultura w różnych przejawach, której jednym z elementów jest język (regionalna odmiana polszczyzny z wieloma wpływami z języków wschodniosłowiańskich, a ostatnio – również litewskiego). Patriotyzm lokalny (także regionalny) obejmuje pojęcia identyfikacji zarówno terytorialnej, jak i politycznej, etnicznej i kulturowej. Na Wileńszczyźnie wśród mieszkających tu Polaków jest często spotykaną postawą. Nie kłóci się z postawą patriotyzmu narodowego. O ile w rzeczywistości współczesnej Polski jest oczywiste, że „obok patriotyzmu lokalnego jest miejsce na narodowy”, tj. ogólnopolski, i oba te rodzaje patriotyzmu wzajemnie się wspierają (Kasprzyk 2016, s. 276), o tyle w warunkach wielokulturowości współczesnej Wileńszczyzny dla Polaków tu zamieszkałych wszystko, co lokalne, zdaje się ogniwem pośredniczącym między polskością a litewskością.

Mówiąc o tożsamości kulturowej, należy pamiętać, że częścią kultury jest język. Wielokulturowość, a także wielojęzyczność są cechami pogranicza tak w wymiarze społecznym, jak też w wymiarze indywidualnym mieszkańców. Na Wileńszczyźnie, rozumianej jako pogranicze językowe, na co dzień funkcjonują języki: litewski, rosyjski, polski (w niejednej odmianie) oraz angielski. Zakresy użycia tych kodów w codziennej komunikacji z pewnością się zazębiają, a jeżeli nawet się pokrywają, to nie w zupełności. Część pytań w ankiecie dotyczyła używanych przez uczniów języków. W większości objętych badaniem przypadków językiem ojczystym jest język polski (co najmniej dla 90% uczniów). W poszczególnych, rzecz można: pojedynczych przypadkach język polski jako ojczysty występuje obok rosyjskiego (cztery osoby) czy litewskiego (trzy osoby). Status polszczyzny jako języka ojczystego ma znaczenie przede wszystkim symboliczne. Z punktu widzenia funkcjonalności język polski również zajmuje ważną pozycję. Około 75% respondentów podało, że w różnych sytuacjach w ich codziennej komunikacji dominuje język polski. W wileńskim środowisku w dużej mierze wybór języka jest podyktowany zasadami dyglosji środowiskowej (sfery użycia języków litewskiego, polskiego oraz innych są ściśle podzielone), jednak uczniowie twierdzą, że więcej niż połowa sytuacji komunikacyjnych pozwala na użycie języka polskiego. Zgodnie z odpowiedziami uczniów język litewski dominuje dla 16 osób (czyli co piątego ucznia), a rosyjski – dla ośmiu (tj. dla co 10 ucznia). Jednak te deklaracje uczniów niezupełnie są zgodne z wnioskami wynikającymi z dalszych obserwacji.

Odpowiedzi na pytania ankiety ujawniły bowiem jeszcze jedną ciekawostkę: znaczny udział języka rosyjskiego i kultury rosyjskiej w złożonej tożsamości kulturowej uczniów polskich na Litwie. Odpowiedzi na pytanie: „Jak często słuchasz radia, oglądasz programy telewizyjne (i inne), czytasz wiadomości w różnych językach?” pokazały, że w grę wchodzi tu cztery języki: polski, rosyjski, litewski i angielski – z ogromną dominacją języka rosyjskiego. Rosyjska telewizja, radio, inne media rosyjskojęzyczne są dla młodzieży atrakcyjne i często stanowią ważne źródło informacji oraz kształtowania opinii w polskich domach na Litwie, z których pochodzą badani uczniowie. Mało popularne są polskie media: co piąty uczeń nie korzysta z nich nigdy, większość korzysta, ale rzadko, a zaledwie 14 uczniów z ogólnej liczby 80 (tj. 17,5%) zadeklarowało, że ponad połowę odbieranych przez nich informacji i wiadomości pochodzi z mediów polskojęzycznych. Litewskie źródła informacji zajmują nieznacznie wyższą pozycję niż polskie. Ogromną popularnością wśród młodzieży polskiej w Wilnie cieszy się współczesna rosyjska kultura masowa (56 razy wymieniono rosyjskich wykonawców i tytuły rosyjskich utworów). Ustępuje tylko angielskiej – czy angielskojęzycznej (72 razy). Znacznie mniej popularne są piosenki polskie i wykonawcy polscy, choć nie można twierdzić, że są nieobecni w repertuarze preferowanym przez uczniów (34 przywołania, np. wykonawcy: Piotr Rubik, Maryla

Rodowicz, Edyta Górniak, Mietek Szcześniak, Enej, Formacja Nieżywych Schabuff, a także utwory Fryderyka Chopina, Stanisława Moniuszki). Litewskie przykłady są przywołane tylko dwa razy. Tak więc chociaż deklarowana przez uczniów tożsamość kulturowa jest polska, materiał zdradza, że w rzeczywistości jest w niej duży udział elementów rosyjskich.

Badania przeprowadzone pod kątem trójwymiarowej koncepcji narodu i tożsamości narodowej pokazują rozchwiany, daleko niehomogeniczny porządek w sferze tożsamości i kultury uczniów szkół polskich w Wilnie. Tożsamość kształtująca się w polu oddziaływania wielu różnorodnych bodźców pozostaje uwikłana w skomplikowane układy narodowościowe, polityczne, kulturowe i językowe. Uproszczony, rzec można, typowy, acz z pewnymi indywidualnymi odstępstwami, model samoidentyfikacji narodowej starszej młodzieży szkolnej wygląda następująco: tożsamość etniczna jest polska, natomiast polityczna (czy obywatelska) – litewska. Najbardziej złożona, niejednoznaczna i rozregulowana jest tożsamość kulturowa, w której przeplatają się różne elementy, lecz dominują deklarowane przez uczniów elementy polskie i regionalne. W celu scharakteryzowania kulturowej tożsamości badanych uczniów chciałoby się stworzyć określenie *tożsamość polsko-wileńska* – na wzór opisywanej w literaturze tożsamości polsko-śląskiej czy polsko-góralskiej (Greń 2014, s. 16). Należy też dodać, że istotnym jej elementem jest pierwiastek rosyjski, mimo że w sposób eksplcytny nie zostaje to przez samych uczniów zadeklarowane. Kultura rosyjska pozostaje wciąż żywotna i bardziej jest uczniom bliska niż litewska. Nieobce są młodzieży, choć nie są jeszcze dominujące, postawy kosmopolityczne jako reperkusje nasilających się tendencji globalizacyjnych. Układ komponentów tworzących złożoną tożsamość kulturową ma odbicie również w języku uczniów. W repertuarze językowym polskiej młodzieży szkolnej przeplatają się obok innych języków (litewskiego i rosyjskiego) dwie odmiany polszczyzny: odmiana staranna, zbliżona do ogólnopolskiej, oraz regionalna odmiana polszczyzny z dużym udziałem wtrętów rosyjskich. Język angielski stopniowo staje się kodem coraz częściej i coraz swobodniej używanym przez młodzież w powszechnej komunikacji.

Wobec w ten sposób określonej sytuacji wyłaniają się zadania, którym musiałaby sprostać szkoła polska na Litwie.

Jeden z wniosków, który nasuwa się w wyniku powyższego opisu, dotyczy kształcenia kulturalnego w szkole. Należałoby uczynić je realną częścią kształcenia, m.in. polonistycznego, ażeby wychować ucznia na świadomego odbiorcę kultury, uczestniczącego we współczesnym życiu kulturalnym zarówno na Litwie, jak i w Polsce. Dostępność wydarzeń kulturalnych na Litwie nie stwarza problemu, jednak we współczesnym życiu kulturalnym tego państwa uczniowie uczestniczą niewystarczająco. Ponadto przy rozchwianej, jak się okazało, tożsamości kulturowej ucznia zadaniem polonisty w szkole

jest konsekwentne kształtowanie tożsamości kulturowej m.in. przez poznawanie kultury polskiej, zwłaszcza współczesnej. W ramach kształcenia polonistycznego ważny jest szerszy i częstszy dostęp do różnych zjawisk i tekstów kultury (chodziłoby tu nie tylko o literaturę piękną, lecz także publicystykę, film, teatr, w tym teatr telewizji, kabalet literacki, programy telewizyjne i radiowe, sztuki plastyczne, wydarzenia kulturalne itp.). Uwagę należałoby objąć nie tylko kulturę elitarną, lecz wykorzystywać również elementy kultury popularnej. Można je potraktować jako sposobność ku temu, by stopniowo zastępować w świadomości kulturowej uczniów treści i formy rosyjskie – polskim pierwiastkiem.

Potrzeba wzmocnienia kształcenia kulturalnego w ramach kształcenia polonistycznego ma jeszcze inny, szerszy wymiar. Na nauczyciela polonistę, jak też w ogóle na język polski jako przedmiot szkolny nakłada się odpowiedzialność nie tylko za naukę języka i literatury. Edukacja polonistyczna ma także zobowiązania poznawcze oraz wychowawcze wobec dziedzictwa kultury i życia narodu (por. Uryga 1996, s. 19-23). W ramach przedmiotu język polski powinno się również znaleźć miejsce dla poznawania podstaw geografii Polski, a także historii narodu polskiego. Należy dołożyć starań, ażeby mapa Polski czy najważniejsze wydarzenia historyczne w tym państwie, również te z ostatniego stulecia, mogły służyć jako kontekst omawiania zjawisk kultury, literatury i rozwoju języka, a wybitne postacie historyczne były znane uczniom nie tylko powierzchownie, z nazwiska lub wcale.

Zaprezentowane badanie wykazało, że uczniowie są przywiązani do małej ojczyzny i w dużej mierze wyznacznikiem ich tożsamości jest identyfikowanie się z regionem Wileńszczyzny. Niewątpliwie elementy regionalne oraz lokalne w edukacji powinny zajmować należne im miejsce. Znaczenie regionalizmu w wychowaniu trudno jest przecenić, ponieważ, odwołując się do wypowiedzi Edwarda Chudzińskiego, należy pamiętać, że „regionalizm, a jeszcze bardziej lokalizm pozwala głębiej rozumieć sens i wartość tradycji, nabrać szacunku dla tego, co rodzime i własne, a jednocześnie może uodpornić na niekorzystne oddziaływanie wielu wytworów kultury masowej” (Chudziński 2014). Istotne znaczenie edukacji regionalnej oraz polonistyki regionalnej jest szeroko omawiane w pracach wybitnych współczesnych dydaktyków języka polskiego (por. np. Budrewicz 2016, s. 289-303; Kwiatkowska-Ratajczak 2016, s. 304-313). Edward Chudziński rozróżnia postawy lokalizmu oraz regionalizmu i podkreśla, że obie odwołują się do tradycji, ale lokalizm bardziej koncentruje się na teraźniejszości i przyszłości, promuje aktywność, sprzyja samorealizacji jednostkowej i zbiorowej (Chudziński 2013, s. 13). Regionalizm natomiast „narażony jest na zarzut separatyzmu”, łatwo może przerodzić się nie tylko w separatyzm kulturalny, lecz także społeczno-polityczny (Chudziński 2013, s. 8). Tak więc w odniesieniu do badanych uczniów szkół polskich w Wilnie należy w edukacji wzmocnić postawę lokalizmu,

która stoi na straży tradycji i tożsamości, a jednocześnie może pomóc uczniom w samorealizacji w wielokulturowym środowisku. Edukacja w szkole polskiej na Litwie to edukacja międzykulturowa z celem zachowania własnej tożsamości, ale też niewątpliwie otwarcia się na innych ludzi i na inne kultury. Jest to „regionalizm otwarty, który zakłada harmonijne współżycie różnych wspólnot (etnicznych, religijnych, narodowościowych) zamieszkujących dane terytorium” (Chudziński 2014, s. 6). Powinniśmy jako ważny cel edukacyjny wyeksponować postawę otwartości na świat poza własną wspólnotą, również otwarcia się na świat polski – w kraju, od którego jesteśmy odzieleni granicą.

I wreszcie – kwestia kształcenia językowego. Na tle złożonej tożsamości kulturowej, która w przypadku współczesnej młodzieży wileńskiej (uczniów i absolwentów szkół z polskim językiem nauczania) układa się w kontinuum między polską a lokalną, możemy też zaobserwować w kompetencji i świadomości językowej uczniów żywotną opozycję: język ogólnopolski a regionalna odmiana języka. Wzmacniając poczucie więzi z ogólnopolską wspólnotą kulturową, powinno się wzmacniać ją również na poziomie języka, wprowadzać świadomość różnych odmian polszczyzny i umiejętność łatwego przełączania kodów tak, aby w repertuarze językowym uczniów znalazła się nie tylko regionalna odmiana polszczyzny, lecz także dobrze opanowana odmiana ogólna.

Bibliografia

- Budrewicz Z., 2016, *Polonistyka regionalna wobec problemów z wielo- i międzykulturowością*, [w:] I. Masojć, H. Sokołowska (red.), *Tożsamość na styku kultur*, t. 3, Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, s. 289-303, *Mokslinių Straipsnių Rinkiniai*.
- Chudziński E., 2013, *Regionalizm. Idea – ludzie – instytucje*, Warszawa: Muzeum Niepodległości, Mazowiecka Oficyna Wydawnicza, [on-line] http://mbc.malopolska.pl/Content/73180/chudzinski_regionalizam_2013.pdf – 24 IX 2019.
- Chudziński E., 2014, *Potrzebujemy małych ojczyzn*, rozm. przepr. M. Widła, „Gazeta Wyborcza”, 22 IV, nr 93, dod. Kraków, s. 6.
- Greń Z., 2014, *Tożsamość jako narzędzie operacjonalizacji relacji międzyludzkich*, [w:] E. Gola-chowska, A. Zielińska (red.), *Konstrukcje i destrukcje tożsamości*, t. 2: *Tożsamość wobec wielojęzyczności*, Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, s. 13-18.
- Kasprzyk D., 2016, *Patriotyzm lokalny – konteksty tożsamościowe*, „Zeszyty Wiejskie”, z. 22, s. 261-276.
- Kwiatkowska-Ratajczak M., 2016, *O edukacji regionalnej, pamięci aktywnej i niegenialnej twórczości*, [w:] I. Masojć, H. Sokołowska (red.), *Tożsamość na styku kultur*, t. 3, Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, s. 304-313, *Mokslinių Straipsnių Rinkiniai*.
- Szymańska A., Hess A., 2014, *Mniejszości narodowe, etniczne i religijne w przekazie mediów. Metodologia międzynarodowych badań porównawczych*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, *Dziennikarstwo i Komunikacja Społeczna*.
- Uryga Z., 1996, *Godziny polskiego. Z zagadnień kształcenia literackiego*, Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Wnuk-Lipiński E., 2004, Świat międzyepoki. Globalizacja, demokracja, państwo narodowe, Kraków: Wydawnictwo Znak, Instytut Studiów Politycznych PAN.

Abstract

EDUCATIONAL TASKS IN THE CONTEXT OF THE REFLECTION ABOUT THE NATIONAL IDENTITY OF POLISH SCHOOL STUDENTS IN VILNIUS

The aim of the article is to describe the complex national identity of Polish students in Vilnius and on this basis, to outline the most important tasks of Polish language education in Lithuania. Based on the conducted research and referring to the sociological theory of the non-uniform understanding of the nation in ethnic, political and cultural terms, the author describes the identity of students in the three dimensions mentioned. Research has shown that in the conditions of multiculturalism, the civic, ethnic, and cultural identity of schoolchildren is a complex system of interrelated but distinct values. The description of this phenomenon leads to a discussion of the most urgent tasks of the Polish school in Lithuania.

Keywords: Polish school in Lithuania, national identity, Poles in Lithuania, multiculturalism, multilingualism

Recenzowana książka stanowi niezwykle aktualną i ważną pozycję w dziedzinie badań nad problematyką pogranicza i współistniejących tam tożsamości. Pokazuje, jak wiele zagadnień jest jeszcze do odkrycia i jak wiele pojawia się nowych problemów oraz tematów wymagających opisu i opracowania. Tom podejmuje ważne wątki dotyczące tożsamości regionalnej, nauki języków i wychowania młodzieży w środowisku wielojęzycznym i wielokulturowym. Jest to dziś niezwykle istotne, ponieważ międzykulturowość powstająca na styku różnych kultur staje się doświadczeniem coraz bardziej powszechnym, zachodzącym nie tylko na „starych” pograniczach, ale ze względu na migracje i uchodźstwo pojawia się w wielu środowiskach niezależnie od położenia geograficznego.

Z recenzji dr hab. Ewy Golachowskiej, prof. IS PAN

W swych rozważaniach Autorzy tekstów umiejętnie i w sposób przekonujący łączą szczegółowe analizy materiału z szerszą perspektywą ujęć naukowych eksploracji literaturoznawcy, językoznawcy, kulturoznawcy, historyka i dydaktyka, kompetentnie i profesjonalnie „integrują” swe interpretacje materiału literackiego (lub językowego) z obszarem badań kulturoznawczych, wspierając je historią, dydaktyką polonistyczną, filozofią, aksjologią, etnolingwistyką, ukazując wieloaspektowy i wielopoziomowy, ale jednocześnie – pełny, spójny i syntetyczny obraz problemu postawionego w temacie opracowania.

Z recenzji dr hab. Doroty Michułki, prof. UW

<https://akademicka.pl>

